

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДИТИНИ З НЕПОВНОЇ СІМ'Ї

PECULIARITIES OF THE EMOTIONAL STATE OF A CHILD FROM AN INCOMPLETE FAMILY

У статті розглядається емоційний стан дітей з неповних сімей, що є однією з актуальних проблем психології. Протягом багатьох років існує загальний консенсус, що неповні сім'ї перебувають у більш невигідному становищі порівняно з традиційними сім'ями. Фактори, пов'язані з гіршим результатом у неповних сім'ях, можуть бути складнішими, ніж здається. Ми визначили, що неповні сім'ї мають меншу стійкість до стресу. Одинокі батьківство створює додаткові економічні проблеми, посилюючи рівень стресу, що, можливо, спричиняє більше труднощів у стосунках між батьками та дітьми. Поширеність бідності в неповних сім'ях, за оцінками вчених, досягає 50% порівняно з приблизно 5% у повних сім'ях із двома батьками. Цей економічний недолік може також призвести до збільшення емоційних та поведінкових проблем у дітей.

Фактори, які підвищують імовірність того, що діти будуть проявляти тривогу з часом, включають подружні конфлікти, виховання в бідності одиноких батьків, батьківську депресію та вороже або гнівне батьківство. Неблагополучне сімейне походження та соціально-економічні негаразди вчені пов'язують із самогубствами серед молоді. Негаразди в дитинстві, включаючи розлучення та порушення батьківства, здається, викликають як короткострокові, так і довгострокові проблеми, різні дитячі розлади, а згодом і депресію в дорослому віці. Було виявлено, що матері-одиначки удвічі частіше походять із сімей, де батько мав проблеми з психічним здоров'ям. Дослідження також засвідчують потрійний ризик депресії та вживання психоактивних речовин у матерів-одиначок порівняно з заміжніми. Діти з неповних сімей понад удвічі частіше повідомляли про проблеми з інтерналізацією та понад утричі про проблеми, що виникають ззовні, порівняно з дітьми з сімей із двома батьками. Багато вчених підкреслює важливість раннього життєвого досвіду для визначення життєвих траєкторій.

Припускається, що діти, які живуть зі своєю матір'ю та вітчимою, мають гіршу адаптацію та вищий рівень проблем у поведінці порівняно з дітьми, які живуть тільки зі своєю матір'ю. Дослідження також показали, що проблеми адаптації у дітей із сімей, де вихованням займаються лише матері, можна порівняти з проблемами матері та непов'язаного з дитиною партнера чи вітчима. Ризик дещо зменшується, якщо в сім'ї є ще один дорослий – бабуся чи дідусь.

Порушення в структурі сім'ї можуть призвести до кількох несприятливих подій, які впливають на психічне здоров'я як дітей, так і їхніх батьків. Не всі порушення мають однакові наслідки. Більше емоційних і поведінкових проблем виникає в сім'ях, розірваних розлученням, порівняно з іншими типами розладів, зокрема і смертю одного з батьків. Виявлено певні характеристики у вихователів, а також у самих дітей, які є факторами ризику виникнення насильства. Юний вік, депресія, зловживання психоактивними речовинами, бідність та історія розлуки матерів із власними матерями в дитинстві є факторами ризику. Подібні фактори ризику також спостерігаються у чоловіків, які доглядають за дітьми, у яких вдома є непов'язаний з дитиною партнер, який діє як додатковий фактор ризику.

Деякі фактори ризику також були виявлені в самих дітей. Це такі фактори: низька вага при народженні, фізичні, розумові вади, агресія та гіперактивність. Батьки, які зазнали жорстокого поводження в дитинстві або домашнього насильства, також більш схильні до агресивних дій щодо власних дітей.

Ключові слова: діти, сім'я, емоційний стан, життєва ситуація, конфлікт, неповна сім'я, самооцінка.

The article appears as an emotional state of children of single-parent families is a separate issue of psychology. For many years, there has been a general consensus that single-parent families are at a disadvantage compared to more traditional families. Factors related to poor performance in single-parent families can be difficult, as it was obvious. It also stands out that single-parent families are less resilient to stress. Single parenting creates additional economic problems, increasing the level of stress, which may cause more difficulties in the relationship between parents and children. Poverty rates in single-parent families are estimated to be as high as 50%, from about 5% in single-parent families. This economic disadvantage can also lead to increased emotional and behavioral problems in children.

Factors that increase the likelihood that children will become anxious over time include marital conflict, upbringing in poverty, adolescents and single parents, parental depression, and hostile or angry parenting. Poor family background and socio-economic problems are also linked to suicide among young people. Childhood problems, including parental involvement and disruption, seem to cause both short-term and long-term problems, various childhood disorders, and adulthood depression and depression. Single mothers were found to be twice as likely to come from families where the father had mental health problems. Reports also report a three-fold risk of depression and substance use studies. Children in single-parent families are more likely to report problems with internal care and more likely to report problems with different appearances in children from three families with two parents. More and more research has the value of early life experience to determine life trajectories.

It is assumed that children who lived with their mother and stepfather had the worst adaptation and the highest level of behavioral problems with children who simply lived with their mothers. Research has also shown that the problems of adaptation in children with single mothers can be compared to the problems of the mother and unrelated partner or stepfather. The risk is somewhat reduced if there is another adult in the family, such as grandparents.

Disorders in the family structure can lead to several adverse events that affect both the mental health of children and their parents. Not all violations have such consequences. More emotional and behavioral problems in divorced families than in other types of disorders, such as the death of a parent. Certain characteristics have been identified in educators, as well as in children themselves, which are risk factors for the population. Young age, depression, substance abuse, poverty and separation of mothers from their own mothers in childhood are risk factors. Similar risk factors are observed in people who consider them, they have an unrelated partner at home who acts as an additional risk factor.

Key words: children, family, emotional state, life situation, conflict, single-parent family, self-esteem.

УДК 159.942
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.32.21>

Хоржевська І.М.

к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Погорелова А.Ю.

здобувач другого рівня вищої освіти
медичного факультету
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Розбита сім'я може негативно вплинути на всі сфери розвитку дитини. Вплив розбитої сім'ї на розвиток дитини залежить від багатьох факторів, зокрема віку дитини на момент розлучення батьків, а також від особистості та сімейних стосунків. Хоча немовлята та діти раннього віку можуть відчувати незначні негативні наслідки для розвитку, старші діти та підлітки можуть відчувати певні проблеми у своєму соціальному, емоційному та освітньому функціонуванні.

Після розлучення або втрати діти віддошкільного до пізнього підліткового віку можуть відчувати дефіцит емоційного розвитку. Діти різного віку можуть здаватися плаксивими або пригніченими, що може тривати кілька років після розлучення батьків дитини. Крім того, деякі старші діти можуть проявляти дуже слабку емоційну реакцію на розлучення батьків. Це не може бути корисним для розвитку. Деякі діти, які демонструють слабку емоційну реакцію, насправді заглушують свої негативні почуття. Це емоційне придушення ускладнює роботу батькам, вчителям і терапевтам, щоб допомогти дитині обробляти свої почуття відповідним для розвитку способами [1].

Розлучення або втрата одного із батьків впливає на соціальні стосунки дітей кількома способами. Деякі діти відтворюють свої переживання через свою розбиту сім'ю, поводячи себе агресивно, що може негативно вплинути на стосунки з однолітками. Інші діти можуть відчувати занепокоєння, що може ускладнити позитивні соціальні взаємодії і заняття корисними для розвитку видами діяльності, такими як підлітковий спорт [2].

За своєю природою розлучення або втрата батька чи матері змінює не тільки структуру сім'ї, а й її динаміку. Через нові умови проживання дітям іноді доводиться виконувати більше роботи та брати на себе додаткові обов'язки в базовому функціонуванні нового домогосподарства. Крім того, у деяких неблагополучних сім'ях старші діти можуть брати на себе роль батьків під час спілкування з молодшими братами і сестрами через графік роботи батьків або їхню неможливість бути присутніми [3].

Серед методик роботи з дошкільнятами найпопулярнішим є малюнок сім'ї. На думку багатьох психологів, малюнок сім'ї – це високоінформативний засіб пізнання особистості

дитини, що відбиває сприйняття себе та інших членів сім'ї, почуття і переживання, ставлення до близьких дорослих [4].

Грунтуючись на цьому припущенні, ми зробили порівняльний аналіз дитячих малюнків на тему «Моя сім'я» в двох групах дітей віком 5–7 років, які живуть в повній і неповній сім'ї. Дослідження проводилося в дитячому садочку м. Миколаєва. У ньому взяло участь 49 дітей, з них 35 дітей виховувалося в повних сім'ях (20 хлопчиків і 15 дівчаток), а 14 – в неповних (6 хлопчиків і 9 дівчаток).

Перейдемо до опису результатів, отриманих під час аналізу дитячих малюнків сім'ї. Розглянемо перший параметр нашого аналізу – емоційні характеристики малюнка (табл. 1).

Порівняння малюнків дітей з повних і неповних сімей показує, що діти з повних сімей частіше зображують посмішку на обличчях персонажів, ніж діти з неповних (62,1 проти 51,9%). Цікаво, що на малюнках хлопчиків з неповних сімей посмішка трапляється рідше, ніж на малюнках дівчаток, в той час як у дітей з повних сімей спостерігається зворотна картина. Однак найбільш істотним є те, що хлопчики з повних сімей зображують посмішку значно частіше, ніж з неповних (70,2 проти 46,9%).

Наявність символів також залежить від повноти сім'ї: діти з повних сімей використовують їх в 41,3% випадків, а з неповних – у 31,6%. Причому хлопчики в обох вибірках використовують зображення, що прикрашають малюнок, значно рідше, ніж дівчатка. Найменше таких прикрас було у хлопчиків з неповних сімей. Тут спостерігається така ж тенденція, що і в попередньому випадку: хлопчики з повних сімей зображують символи значно частіше, ніж з неповних.

Ці дані можуть свідчити про те, що емоційний стан дитини пов'язаний з повнотою її сім'ї. Так, у дітей з неповних сімей показники, що свідчать про добрий емоційний стан, за винятком колірної гами малюнка, виражені менш яскраво, ніж у дітей з повних сімей. Що стосується колірної гами, то ця характеристика далеко не завжди пов'язана з емоційним станом дитини [5]. Вона може відобразити звичний спосіб малювання. Важливо відзначити, що результати дівчаток є набагато ближчими до результатів їх ровесниць з повних сімей, а показники хлопчиків істотно відрізняються від них. В цілому, порівнюючи відмін-

Таблиця 1

Показники емоційних характеристик малюнка «Я в своїй сім'ї», %

Показники емоційного тону	Повні родини			Неповні родини		
	всього	хлопчики	дівчатка	всього	хлопчики	дівчатка
перевага теплих тонів	29,6	24,7	34,1	35,4	34,4	35,4
наявність посмішки	62,1	70,2	54,0	51,9	46,9	56,3
наявність символів	41,3	35,0	47,2	31,6	24,0	35,6

ності в емоційних характеристиках малюнка, можна зробити висновок про те, що у хлопчиків з неповних сімей найрідше зустрічається позитивний емоційний настрій.

Розглянемо тепер особливості зображення членів сім'ї на малюнках дітей з повних і неповних сімей (табл. 2). Отримані дані свідчать про те, що на більшості малюнків найбільш значущим персонажем є, звісно, мати. Водночас її відсутність на дитячих малюнках сім'ї трапляється приблизно у 1/5 всіх дітей. Слід зазначити, що у дітей з неповних сімей частота зображення матері залежить від статі дитини: у хлопчиків її відсутність на малюнках трапляється значно частіше, ніж у дівчаток (28 і 12%). У повних сім'ях таких яскравих статевих відмінностей не зафіксовано.

Аналогічні дані були зафіксовані щодо показника порядку зображення фігури матері. Якщо дівчатка з неповних сімей майже в 40% випадків зображують її першою, то хлопчики – тільки в 28%. На малюнках дітей з повних сімей таких розбіжностей не було, показники порядку зображення матері хлопчиками і дівчатками були досить близькими.

Що стосується промальованості фігури матері, то в обох вибірках вона була значно кращою у дівчаток, ніж у хлопчиків. Однак у дітей з неповних сімей ця розбіжність була значнішою: якщо більшість дівчаток (56,3%) ретельно

і детально зобразила маму на малюнку, то хлопчики – лише в 12,5% випадків.

Розглянемо тепер, як ця картина відносин з близькими дорослими відбивається на уявленні дитини про себе, а також як на малюнку сім'ї проявляється в загальному сюжеті малюнка і в особливостях зображення «Я-фігура» (табл. 3).

Під час аналізу сюжетів малюнків сім'ї головна увага приділялася сімейному контексту (оточенню), в якому дитина зобразила себе.

Розглядаючи зображення «Я-фігури» на малюнках дітей з повних і неповних сімей, ми не виявили суттєвих відмінностей у величині «Я-фігури»: в обох вибірках діти намальовали себе приблизно одного розміру з іншими. Деякі відмінності спостерігалися в порядку зображення себе: діти з повних сімей трохи частіше малювали себе першими (як хлопчики, так і дівчатка), рідше – останніми.

Слід сказати про значно гіршу промальованість «Я-фігури» у дітей з неповних сімей. Найнижчі показники за цим параметром були у хлопчиків: тільки в 12% випадків була зафіксована гарна промальованість зображення себе, у 34% випадків – погана. У дівчаток – у 41 і 29% випадків.

Отримані результати свідчать про те, що образ себе у дітей з неповних сімей є більш схематичним. Дані дитячих малюнків свідчать

Таблиця 2

Особливості зображення членів сім'ї у дітей з повних і неповних сімей, %

Показники зображення членів родини	Повні сім'ї			Неповні сім'ї		
	всього	хлопчики	дівчатка	всього	хлопчики	дівчатка
мати						
відсутність	21,0	23,0	18,0	19,0	28,0	12,0
перша за рахунком фігура	25,0	21,0	29,0	35,0	28,1	39,5
якісна промальовка	36,2	23,7	50,0	39,2	12,5	56,3
батько						
відсутність	32,0	25,4	38,8	60,8	59,4	62,5
перша за рахунком фігура	21,1	21,2	21,6	11,4	15,6	8,3
якісна промальовка	29,0	24,0	34,5	12,0	3,1	20,8
бабуся та дідусь						
відсутність	87,3	85,2	89,4	68,4	84,8	56,3
перша за рахунком фігура	2,9	2,8	9,1	12,0	3,1	20,8
якісна промальовка	4,6	4,9	4,3	10,0	3,0	16,7

Таблиця 3

Особливості зображення «Я-фігури» у дітей з повних і неповних сімей, %

Характеристика малюнка	Повні родини			Неповні родини		
	всього	хлопчики	дівчатка	всього	хлопчики	дівчатка
я один (я одна)	16,2	14,0	9,4	16,7	25,5	8,1
я серед родичів	72,8	72,0	74,0	67,7	57,4	77,6
відсутність «Я-фігури»	15,0	14,0	16,6	15,6	17,1	14,3

про занижену самооцінку і негативне самовідчуття дитини з неповної сім'ї, особливо це стосується хлопчиків.

Отже, отримані результати можуть свідчать про суттєві відмінності в емоційному самовідчутті дітей, що ростуть в повних і неповних сім'ях. Причому ці відмінності залежать від статі дитини: якщо показники дівчаток з неповних сімей здебільшого є досить близькими до відповідних даних їх ровесниць з повних сімей, то показники хлопчиків в обох вибірках істотно відрізняються. Ці відмінності, на нашу думку, полягають в такому:

1) емоційний стан у хлопчиків з неповних сімей є нижчим, ніж у дівчаток, і пригнобленим;

2) ця група знаходиться в досить складній ситуації емоційної ізоляції: їх зв'язки з матір'ю і старшими членами сім'ї є менш тісними, ніж у дівчаток;

3) однофігурні композиції сім'ї та схематичне зображення себе свідчать про те, що хлопчики з неповних сімей значно частіше переживають почуття самотності і труднощі в спілкуванні в сім'ї, ніж дівчатка, а також їхні однолітки з повних сімей.

Ці дані досить переконливо свідчать про емоційний дискомфорт дітей чоловічої статі, які живуть з самотньою матір'ю.

Таким чином, порівняльний аналіз практично всіх показників малюнків дітей виявив одну і ту ж тенденцію, згідно з якою діти, які зростають у неповних сім'ях, мають менш сприятливу картину емоційно-особистісної сфери порівняно з їх однолітками з повних сімей. Зауважимо, що особливо вразливу групу становлять хлопчики, які живуть з самотньою матір'ю. Для них більше, ніж для дівчаток, характерні знижений емоційний тонус, труднощі в спілкуванні, почуття самотності і знехтування, негативне самовідчуття. З огляду на те, що ці особливості були виявлені в зображеннях сім'ї, їх можна вважати досить стійкими характеристиками, що відображають специфіку особистісного розвитку дітей.

Інтерпретація отриманих даних є досить складною. З одного боку, можна припустити, що у хлопчиків, які живуть в неповній сім'ї, відсутній об'єкт ідентифікації, в результаті чого у них спостерігаються проблеми зі ставною самоідентифікацією. Це призводить до зниження самовідчуття і загального психологічного дискомфорту. Однак, з іншого боку, отримані факти можуть бути наслідком спроб матері замінити дитині батька. Розуміючи, що дитині необхідний батько, одинока мати свідомо чи несвідомо прагне компенсувати дитині його відсутність і бере на себе чоловічі функції (суворість, вимогливість, жорсткі стратегії виховання) [6]. Через це

дитина позбавляється не тільки батька, але і матері – материнської любові, теплоти тощо. Як відомо, саме ці риси материнського ставлення в ранньому віці є головною умовою формування впевненості дитини в собі, довіри до оточуючих і загального позитивного самовідчуття.

Природно, цей шлях розвитку не є обов'язковим і об'єктивно зумовленим. Однак отримані дані свідчать про те, що діти з неповних сімей складають особливу проблемну групу, яка потребує пильної уваги не тільки батьків, але й психологів і педагогів.

Висновки з проведеного дослідження.

Ми розглянули специфіку емоцій і почуттів у дітей з неповних сімей. Такі діти мають підвищений рівень тривожності, невпевненість в собі, надмірну агресивність.

Дослідження рівня тривожності дошкільнят з неповних і повних сімей довело гіпотезу про те, що негативні емоції призводять до зростання агресивності, тривожності тощо. Негативні емоції впливають на всі сторони життя дитини, в тому числі і на спілкування з однолітками та дорослими. При цьому особистість дитини розвивається. Своєрідно розвивається і її емоційна сфера. Через це дуже важливо, спираючись на наявні збережені функції і можливості дитини з неповної сім'ї і знаючи специфіку, особливості, своєрідність її емоційної сфери, вміло проводити корекційну роботу для усунення або часткового усунення негативних емоцій. Це буде відігравати важливу роль у розвитку особистості дитини в цілому і у вирішенні актуального питання соціально-трудова адаптації такої дитини в майбутньому.

У результаті експериментального вивчення проявів тривожності в дошкільньому віці виявлено, що дошкільнята з неповних сімей характеризуються високим рівнем тривожності. Отже, висунута нами гіпотеза підтвердилася.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бучинська Л.М. Сім'я: тисячі проблем виховання. Перм : Кн. Вид-во, 2008. 186 с.
2. Єршова Н.М. Виховання дітей у неповній сім'ї. Москва : Прогрес, 2015. 206 с.
3. Карелін А.А. Психологічні тести : в 2 т. Москва : ВЛАДОС, 2013. Т. 2. 248 с.; Кахута С.В. Організація і зміст роботи з надання соціальних послуг в центрі соціального обслуговування. *Працівник соціальної служби*. 2012. № 4. С. 11–12.
4. Коночук Н.В. Формування стилю вирішення життєвих труднощів в умовах неправильного виховання. *Психологічний журнал*. 2015. № 5. С. 16–32.
5. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 365 с.
6. Роговник М.С. Психологічне вивчення поведінки дітей і підлітків в проблемних сім'ях. *Працівник соціальної служби*. 2013. № 2. С. 41–47.